

УДК 371.69(477.74)

Майя Алексєєнко,

головний бібліограф Наукової бібліотеки

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

**ВИДАННЯ З БІБЛІОТЕКИ ВІЛЕНСЬКОЇ
МЕДИКО-ХІРУРГІЧНОЇ АКАДЕМІЇ
В КНИЖКОВОМУ ЗІБРАННІ РІШЕЛЬЄВСЬКОГО ЛІЦЕЮ**

У статті вперше, спираючись на дані Державного архіву Одеської області та вивчення фонду Наукової бібліотеки Одеського національного університету, розкривається історія надходження в 1843 р. частини книжкового зібрання Віленської медико-хірургічної академії до бібліотеки Одеського Рішельєвського ліцею.

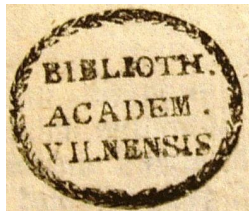
Ключові слова: Рішельєвський ліцей, Віленська медико-хірургічна академія, міністерство народної освіти.

Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова була заснована як бібліотека Рішельєвського ліцею в 1817 р. Згідно з відомостями рукописного фундаментального каталогу книжкового зібрання Рішельєвського ліцею за 1864 р. до Новоросійського університету перейшло 11 998 найменувань книг та періодичних видань. На жаль, каталоги ліцейської бібліотеки не збереглися в повному об'ємі: у теперішній момент у наявності є тільки чотири книги каталогів. Перша книга рукописного каталогу, яка була складена професором ліцею Платоном Олексійовичем Симоновичем у 1829 р., зберігається в Державному архіві Одеської області (фонд № 44), а три останні (за 1853, 1861 та 1862–1864 рр.) – у фондї бібліотеки Одеського національного університету. Таким чином, повного та вичерпного уявлення про весь книжковий масив бібліотеки Рішельєвського ліцею ми не маємо. Тим не менш, вивчення архівних матеріалів, а також робота над бібліографічним описом стародруків з фондів Рішельєвського ліцею в програмі Liber Media дають нам можливість простежити формування ліцейської бібліотеки. Ми можемо виділити кілька напрямів, за якими велося поповнення фонду бібліотеки ліцею. Це централізовані закупівлі, дарування приватних осіб і так звана переміщена література. До числа останньої належать і книги з бібліотеки Віленської медико-хірургічної академії.

Історія виникнення бібліотеки Віленської медико-хірургічної академії пов'язана з існуванням Віленської єзуїтської академії, заснованої в 1579 р. за указом Стефана Баторія під назвою «Almae academia et universitas

Vilnensis societatis Jesu» [6, с. 12–13]. Бібліотека Віленської єзуїтської академії, попередниці Віленського університету, була одним з найбільших і найбагатших книгосховищ у Східній Європі [2, с. 278]. Після приєднання території Литви до Російської імперії в результаті розділів Речі Посполитої на основі Віленської академії в 1803 р. був організований Імператорський Віленський університет.

Питання передачі спадщини закритого в 1832 р. внаслідок польського повстання Віленського університету, Віленських медико-хірургічної та духовної академії – наступників Віленського університету (переведених до Києва і Санкт-Петербурга в 1841 р.), – порушувалися багатьма дослідниками [1–4; 15; 17]. У спеціальній літературі неодноразово згадувалося, що бібліотека скасованого університету була розподілена між Віленською медико-хірургічною та римо-католицькою духовними академіями, значна частина книг перейшла до Київського університету [15, с. 111], дублети – до Харківського університету (3 тис. томів) [1, с. 25], Білоруському навчальному округу передали 9 тис. томів [15, с. 111]. Згідно з указом від 29 квітня 1840 р. Віленська медико-хірургічна академія була включена до складу Імператорського університету Святого Володимира у Києві (остаточно академію було закрито у 1842 р.) в якості медичного факультету [4, с. 401], а римо-католицька академія була переведена до Санкт-Петербурга. Після остаточної реорганізації вищої школи Великого князівства Литовського книги з Вільно, крім Києва та Санкт-Петербурга, надійшли до бібліотек Імператорського Юр'ївського (456 томів немедичного змісту) [20 с. 472] та Імператорського Казанського [15, с. 117] університетів. Проте в жодному з доступних нам досліджень не згадується про надходження книг з Віленської медико-хірургічної академії до Рішельєвського ліцею [9–14; 21]. Тим цікавішим є факт наявності значної кількості книг з характерною овальною печаткою «BIBLIOTH. ACADEM. VILNENSIS» у бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (іл. 1), на всіх книгах з подібними печатками стоїть також штамп бібліотеки Рішельєвського ліцею (іл. 2).

Іл. 1. Штамп на книгах з бібліотеки Віленської медико-хірургічної академії

Іл. 2. Штамп бібліотеки Одеського Рішельєвського ліцею

Наведемо положення з царського указу від 5 лютого 1841 року «О распределении учебных пособий Виленской медико-хирургической академии»: «... дабы сделано было распоряжение о распределении академической библиотеки, кабинетов и других учебных пособий таким образом, чтобы относящиеся собственно к врачебной науке поступили без изъятия в Киев, и из прочих пособий взяты были для тамошнего университета только нужные для пополнения его коллекции. **Все, что затем останется в излишке, передать другим учебным заведениям, имеющим наиболее нужды в пособиях сего рода»** (виділено нами. – М. А.) [19, стб. 221]. Таким чином, остаточний перерозподіл спадщини вищих навчальних закладів Великого князівства Литовського було покладено на міністерство народної освіти.

Вивчення документів, які стосуються історії Рішельєвського ліцею та зберігаються в Державному архіві Одеської області (фонд 44), дозволяє нам заповнити деякі прогалини в дослідженні проблем, що стосуються передачі майна Віленської медико-хірургічної академії та шляхів комплектування фонду бібліотеки Рішельєвського ліцею.

Нам вдалося виявити відомості про передачу частини книг Віленської медико-хірургічної академії в Рішельєвський ліцей. У журналі засідань Ради Рішельєвського ліцею за 1843 р. зазначено, що 18 березня 1843 р. до Рішельєвського ліцею надійшла пропозиція міністра народної освіти С. С. Уварова відібрати необхідні видання за двома каталогами бібліотеки Віленської медико-хірургічної академії «по части естественных наук и математики и по части словесности древних писателей, филологии, нумизматики, библиографии» [5, арк. 23 зв.]. У пропозиції говорилося, що для Рішельєвського ліцею можна вибрати будь-які необхідні книги, крім відібраних вже для Дерптського та Казанського університетів.

Рада Рішельєвського ліцею у складі директора ліцею М. І. Сініцина, виконуючого обов'язки інспектора І. Г. Міхневича, професорів М. К. Павловського, П. О. Симоновича, О. Д. Нордмана, Ф. К. Бруна, Г. К. Бруна, П. В. Беккера, Х. Г. Гасгена, М. Н. Мурзакевич, В. Є. Левтероуполо, А. О. Рафаловича, В. В. Григор'єва, а також ад'юнктів В. Ф. Пахмана, В. А. Ліновського, В. В. Петровського і виконуючого обов'язки ад'юнкта О. Я. Комарницького обговорила це питання на своєму засіданні. Для відбору книг було створено комісію, до складу якої увійшли викладачі ліцею – професор латинської словесності, завідувач основною бібліотекою Павло Васильович Беккер та ад'юнкт, викладач права Володимир Альбертович Ліновський [5, арк. 24]. Протягом місяця комісія працювала над відбором книг, необхідних для роботи ліцею, в результаті

чого вибрала «... все те книги, которых нет в библиотеке лица, или же имеются, но не полные сочинения ...» [5, арк. 32]. Для потреб Рішельєвського ліцею із запропонованих каталогів Віленської медико-хірургічної академії комісією було відібрано 373 найменування видань: «175 сочинений по части естественных наук и математики и 198 сочинений по части словесности древних писателей, филологии, нумизматики, библиографии» [5, арк. 113].

З питань, пов'язаних з доставкою відібраних примірників, Рада Рішельєвського ліцею при посередництві міністерства народної освіти звернувся до попечителя Білоруського навчального округу. В архівних документах повідомляється про те, що 11 вересня 1843 р. візником Сидором Родіоновим з Вільно до Одеси було привезено чотири ящики з книгами Віленської медико-хірургічної академії вагою п'ятдесят шість пудів (тобто більше 970 кг). За перевезення Рішельєвським ліцеєм було виплачено з економічних сум сто п'ятдесят один рубль шістдесят шість копійок [5, арк. 271–272 зв.].

Протоколи засідань Ради та Правління Рішельєвського ліцею свідчать про досить довгу процедуру передачі та оформлення книг з Віленської медико-хірургічної академії до Рішельєвського ліцею (березень–грудень 1843 р.). Але, на жаль, ці джерела не дають нам відповіді на питання про те, які саме видання надійшли до основної (фундаментальної) бібліотеки ліцею, тому що фонд обласного архіву постраждав під час окупації Одеси 1941–1944 рр. і чимало архівних матеріалів зникло. У числі інших було втрачено справу «Об отобрании для лица книг по каталогу библиотеки Виленской медико-хирургической академии» на шістдесяті аркушах, зафіксовану в описі фонду № 44 за 1843 р.

Завдяки частковому перегляду de visu фонду Наукової бібліотеки ОНУ та опису стародруків у програмі Liber Media нами було виявлено 61 найменування в 163 одиницях з бібліотеки Віленської медико-хірургічної академії, виданих у XVI–XIX ст. Серед них переважають твори античних авторів (30 видань), це праці Платона, Аристотеля, Аристофана, Каллімаха, Езопа та ін., також представлено європейську середньовічну літературу та літературу нового часу, описи подорожей, книги з математичних наук, періодичні видання та енциклопедії.

Книги з Віленської медико-хірургічної академії в складі книжкового зібрання Рішельєвського ліцею мають не тільки штампи академії, часто на них можна знайти й різні записи, що свідчать про попередніх власників і про історію побутування того чи іншого примірника. Так, на титульному аркуші «Нового греко-латинського лексикону» німецького філолога Івана

Скапули (бл. 1540–1600), виданого в Базелі в 1580 р. [8, № 417], читаємо запис латинською мовою: «Inscriptus Catalogo Collegii Vilnensis Societatis Jesu; Bibliothecae magnae» (Писаний каталог Віленського колегіуму Товариства Ісуса; Основної бібліотеки). Цей запис на книзі свідчить про наявність рукописного каталогу книжок і про структуру бібліотеки Віленського колегіуму, яка поділялася на основну (bibliotheca magna), тобто найціннішу частину бібліотеки, та абонемент (bibliotheca parva) [3, с. 34].

Серед книг античних авторів, що походять з бібліотеки Віленської медико-хірургічної академії, нами виявлено два видання з цікавими записами. На титульному аркуші примірника праць давньогрецького філософа Плутарха (бл. 45 – бл. 127), що вийшли в світ у Франкфурті-на-Майні в 1599 р. [8, № 356], знаходиться такий запис: «Bibliothecae magnae ad usum Philoso[phorum]; Collegii Vilnas Societatis Jesu ... Illustrissimi Domini Casimiri Sapieha Protocancellarij M.D.L.» (Основна бібліотека для користування філосо[фів]; Віленського колегіуму Товариства Ісуса ... Ясновельможного Пана Казимира Сапєги Протоканцлера В[еликого] К[нязівства] Л[итовського]). Записи подібного змісту (Bibliothecae magnae; Collegii Vilnensis Soc. Jesu. Dono ... Casimiri Sapieha Procancil. M.D.L.) також присутні й на третій частині збірки «Автори життєписів Августів», виданого у Лейдені в 1632 р.

Магнати та церковні ієрархи Великого князівства Литовського нерідко жертвували свої книжкові зібрання єзуїтській академії у Вільно. Відомо, що один з представників знаменитого роду білорусько-литовських магнатів Сапєг, а саме підканцлер литовський Казимир Лев (Леон) Сапєга (1609–1656) ще в 1645 р. разом із коштами для установи юридичного факультету подарував бібліотеці академії зібрання юридичної літератури [2, с. 278]. А в 1656 р. він заповів частину фамільної бібліотеки з маєтку Ружани (Рожани) Віленській єзуїтській академії [17]. Цей дар Сапєги отримав назву Ружанської книгозбірні і нараховував 3 тис. книг, серед яких були рідкісні інкунабули та багато світської літератури [6, с. 95]. Очевидно, перед нами два примірника з книжкового зібрання роду Сапєг, що надійшли до бібліотеки попередниці Віленського університету.

Друга частина «Авторів життєписів Августів» супроводжується записами «Bibliothecae Magnae. Coll. Viln. Soc. Iesu. Ex libris Stanislai Sapieha (?) ... 1692 20 Febr. ... ». На жаль, в даному випадку ми не можемо бути повністю впевненими в правильності прочитання прізвища власника, тому що запис дуже нечіткий. Але дата свідчить про те, що в бібліотеку Віленської єзуїтської академії книга надійшла в 1692 р.

Привертає до себе увагу ще один блок видань з бібліотеки Віленської медико-хірургічної академії – це книги з колекції Яна Снядецького. Книги супроводжуються штампом «Z DARU ASTR. OBS. IANA SNIADOCKIEGO 1830», а також екслібрисом «Joannis Sniadecki».

Ян Батист Владислав Снядецький (1756–1830) – один з найвідоміших вчених польського Просвітництва, астроном, математик, філософ і педагог; ректор Віленського університету в 1807–1815 рр. Працював у Вільно з 1806 р., там же був директором астрономічної лабораторії. Крім того, отримав популярність як прихильник геліоцентричної системи Миколая Коперника. У 1782 р. в Краківському університеті Снядецьким була виголошена промова «Похвала Копернику», яка сприяла поширенню поглядів великого польського вченого [18, с. 273].

У 1835 р. бібліотека Віленської медико-хірургічної академії отримала в дар книжкову колекцію Яна Снядецького. Зібрання складалося приблизно з 700 томів книг XVI–XIX ст. латинською, польською, французькою, російською, німецькою та англійською мовами. Це були книги з історії філософії, класичної філології, теології, мовознавства та природничих наук. Велика частина книг з колекції Снядецького перейшла до Імператорського університету Святого Володимира в Києві [15, с. 114]. У складі бібліотеки Рішельєвського ліцею зараз виявлено дванадцять назв у шістнадцяти томах з колекції цього відомого вченого. Серед них твори Корнелія Тацита (Париж, 1805), комедія Вільяма Шекспіра «Багато галасу з нічого» (Лондон, 1776), «Втрачений рай» Джона Мільтона (Лондон, 1750), трактат з навігації французького дослідника та мандрівника П'єра Бугера «Про маневрування судів, або Трактат з механіки та динаміки» (Париж, 1757), а також роботи з астрономії, філософії та архітектури. Записи на деяких виданнях свідчать про те, що раніше ці книги знаходилися в книгозбірні Краківського університету (Musee Mathematici Universitatis Cracovensis).

У складі книг з Віленської академії присутні й видання, надруковані в Москві і Санкт-Петербурзі. Це свідчення приєднання земель Великого князівства Литовського до Російської імперії та включення Віленської академії до сфери контролю вищих органів Російської імперії. Серед подібних видань – періодика, зокрема, «Журнал Министерства народного просвещения» (1836–1841 рр.) та «Санктпетербургский журнал» (1804–1809 рр.), «Полное собрание всех сочинений в стихах и прозе» Олександра Сумарокова (Москва, 1787), видання Товариства любителів вітчизняної (російської) словесності «Собрание образцовых русских сочинений и переводов в прозе» (СПб., 1815), «Сочинения и переводы Петра Макарова» (СПб., 1817) та твір Дмитра Хераскова «О знаменитости Переяславля

Залесского в древние и новые времена и шестое воскресенье в Переяславле Залесском» (СПб., 1820).

Документи, згідно яких до Рішельєвського ліцею потрапила частина книг з Віленської медико-хірургічної академії свідчать про те, що тільки цьому ліцею, який не був вищим навчальним закладом, поряд з університетами (Харківським, Казанським, Дерптським та університетом Святого Володимира у Києві) було запропоновано взяти участь у розподілі майна вищих навчальних закладів, ліквідованих внаслідок польського повстання 1830–1831 рр. Це, крім усього іншого, свідчить про те місце, яке займав Рішельєвський ліцей у системі освіти Російської імперії.

Таким чином, книги з Віленської медико-хірургічної академії в складі бібліотеки Рішельєвського ліцею – не випадкові й розрізнені надходження, а відображення політики уряду Російської імперії з розподілу спадщини вищої школи Великого князівства Литовського між навчальними закладами держави. Книжковий масив, що надійшов в Одесу з Вільно в 1843 р., значно поповнив бібліотечне зібрання Рішельєвського ліцею. Хоча книги з Віленської медико-хірургічної академії розпорознені у фонді Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, пошук та вивчення їх дає нам можливість простежити ще один зі шляхів поповнення книжкового фонду попередника університету – Рішельєвського ліцею.

Список використаних джерел

1. Березюк Н. М. Библиотека Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина за 200 лет (1805–2005) / Н. М. Березюк, И. Г. Левченко, Р. П. Чигирінова. – Харьков, 2005. – 337 с.
2. Владимиров Л. И. Всеобщая история книги : Древний мир. Средневековье. Возрождение. XVII век / Л. И. Владимиров. – М., 1998. – 310 с.
3. Владимиров Л. И. Очерки по истории книг и библиотек в Литве до 1917 года / Л. И. Владимиров. – Вильнюс, 1965. – 83 с.
4. Владимирский-Буданов М. Ф. История Императорского университета Св. Владимира / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Киев, 1884. – Т. 1. – С. 401.
5. Державний архів Одеської області, ф. 44 (1843), оп. 2, сп. 110.
6. История Вильнюсского университета (1579–1979) / под ред. С. Лазутка. – Вильнюс, 1979. – 372 с.
7. История Тартуского университета 1632–1982 / под ред. К. Сийлиласка. – Таллин, 1982. – 279 с.
8. Каталог изданий XVI века : Из фондов Научной библиотеки ОНУ им. И. И. Мечникова / сост. Е. В. Полевщикова ; отв. ред. В. А. Смынтына ; науч. ред. Е. А. Радзиховская. – Одесса, 2003. – 291 с.

9. Ковальов Є. З історії бібліотеки Ришельєвського лицю в Одесі / Є. Ковальов // Вісник Книжкової палати. – 2004. – № 1. – С. 43–45.
10. Ленц Н. И. Учебно-воспитательные заведения, из которых образовался Ришельевский лицей. 1804–1817 / Н. И. Ленц. – Одесса, 1903. – VIII, 386 с.
11. Михневич И. Г. Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея с 1817 г. по 1857 год / И. Г. Михневич. – Одесса, 1857. – 200 с.
12. Мозгова В. П. Бібліотеки лицейів України: становлення та розвиток (XIX–XX ст.) : Автореф. дис. ... к. іст. наук. / В. П. Мозгова – К., 2000. – 20 с.
13. Мозгова В. Джерела до вивчення історії бібліотек лицейів України XIX–XX століть / В. П. Мозгова // Бібліотечна планета. – 2000. – № 2. – С. 24–26.
14. Мозгова В. Книжкові зібрання бібліотек лицейів України XIX ст. / В. П. Мозгова // Вісник Книжкової палати. – 1999. – № 9. – С. 25–29.
15. Мяскова Т. Бібліотеки Імп. Віленського університету та Імп. Віленської медико-хірургічної академії (історія заснування, шляхи надходження до фонду бібліотеки Імп. Університету Св. Володимира та подальша доля) / Т. Є. Мяскова // Книжкові колекції, рідкісні видання та рукописи в сучасному науково-інформаційному просторі : Матеріали конференції, присвяченої 85-річчю Музею книги Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького. Одеса, 25–27 вересня 2007 року / Упоряд. Т. Л. Подкупко ; відп. ред. О. Ф. Ботушанська ; ред. І. С. Шелестович. – Одеса, 2008. – С. 108–119.
16. Полевщикова Е. В. Библиотека Ришельевского лицея в 1817–1828 гг. (По материалам Государственного архива Одесской области) / Е. В. Полевщикова // Вісник Одеського національного університету. – Т. 12, вип. 4. – Серія : Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – Одеса, 2007. – С. 60–94.
17. Прокопович Н. С. Белорусский Версаль / Н. С. Прокопович [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://ruzhany.narod.ru/sources/002a.html> (2009)
18. Рыбка Е. В. Ян Снядецкий (к 200-летию со дня рождения) / Е. В. Рыбка // Историко-астрономические исследования. Вып. 2. – Москва, 1956. – С. 267–288.
19. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – Т. 2. – Царствование Николая II. 1825–1855. – Отделение 1. 1825–1839. – СПб., 1875. – 1576, 69, 54 стб.
20. Статистические таблицы и личные списки по Императорскому Юрьевскому, бывшему Дерптскому, университету (1802–1901) : Приложение к историческому очерку Е. В. Петухов Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования. – Юрьев, 1902. – 39 с.
21. Фельдман В. С. Библиотека на Ришельевский лицей през 1817–1865 г. / В. С. Фельдман // Литературна мисль. – София, 1990. – Кн. 6. – С. 116–121.